

SYTUACJA I NIEKTÓRE TENDENCJE W ROZWOJU WSPÓŁCZESNEJ RODZINY W ROSJI I SANKT-PETERSBURGU

O.N. BIEZRUKOWA, W.A. SAMOJŁOWA

ABSTRACT. Biezurkova O.N., Samojłowa W.A., *Sytuacja i niektóre tendencje w rozwoju współczesnej rodziny w Rosji i Sankt-Petersburgu* (Situation and selected trends in the development of the present-day family in Russia and St. Petersburg). Dylematy współczesnych rodzin. Roczniki Socjologii Rodziny, XVI, Poznań 2005. Adam Mickiewicz University Press, pp. 57–80. ISBN 83-232-1509-X. ISSN 0867-2059. Text in Polish with a summary in English

Olga N. Biezurkova, Walentina A. Samojłowa, Department of Social Work, Faculty of Sociology, St. Petersburg State University, Smolnego st. 1/3, entr. 9 St. Petersburg, 193060, Russia.

Przemiany społeczeństwa rosyjskiego dotyczą wszystkich dziedzin życia milionów Rosjan, przebiegają w sposób skomplikowany i bolesny, wpływają na sytuację materialną i poziom moralny obywateli. Problemy społeczeństwa znajdują odzwierciedlenie w obecnej sytuacji instytucji rodziny, warunkując takie przejawy jej destabilizacji, jak: zmniejszenie liczby zawieranych związków małżeńskich, zwiększenie liczby rozwodów i rodzin niepełnych, spadek liczby urodzeń, szerokie rozpowszechnienie zjawiska przerywania ciąży i urodzeń pozamałżeńskich, wzrost sieractwa społecznego. Duża liczba rodzin żyje poniżej granicy biedy. W sposób gwałtowny wzrastają problemy rozluźnienia trybu życia i rozchwiania systemu wartości rodzinnych wspierających wierność małżeńską, pozytywny klimat emocjonalno-psychologiczny, odpowiedzialne wychowanie dzieci, zdrowie i bezpieczeństwo fizyczne małżonków. Ustawiczny wzrost zagrożenia socjalnego we współczesnej Rosji powoduje stan napięcia, często przekracza możliwości adaptacyjne większości rodzin i wymaga nowej efektywnej polityki rodzinnej. W związku z tym, istotne znaczenie ma ustawiczne śledzenie tendencji w stosunkach rodzinno-małżeńskich, a także wpływu podstawowych czynników oddziałujących na procesy zachodzące we współczesnej rodzinie.

Z istniejących definicji rodziny najbardziej wyczerpujące wydają się następujące określenia. Rodzina to utworzony na podstawie najbliższego pokrewieństwa, małżeństwa lub adopcji związek ludzi, związanych wspólnotą bytu i wzajemną odpo-

wiedzialnością za wychowanie dzieci. Członkowie rodziny często mieszkają w jednym domu¹.

Rodzina – forma wspólnoty ludzi, związanych najbliższym pokrewieństwem i wspólnym bytem, tworzących krąg wzajemnego przywiązania i odpowiedzialności. Wzajemne stosunki członków rodziny są uwarunkowane różnicami płci i możliwością zaspokojenia witalnych i socjogennych potrzeb w ramach moralno-etycznych norm, przyjętych w społeczeństwie, ... chociaż rodzina jest instytucją socjalną, tzn. uwarunkowaną społecznie, mimo to, posiada ona względną samodzielność w związku ze specyfiką pełnionych przez nią funkcji, a także z powodu swojej niejednoznaczności jako systemu autonomicznego². Tak więc rodzina jest wielowarstwowym tworem socjalnym, w którym łączą się cechy organizacji socjalnej, struktury socjalnej, instytucji i małej grupy. Stanowi ona część przedmiotu badań socjologii kształcenia, psychologii socjalnej, demografii, medycyny i socjologii zdrowia, prawa rodzinnego, psychologii rodziny. Interdyscyplinarny systemowy stosunek do rodziny znajdzie swój wyraz, zgodnie z propozycją A.J. Antonowa, W.A. Miedkowa, N.J. Szewandrina i innych badaczy, w familistyce – nauce, której przedmiotem badań będzie rodzina jako instytucja i socjalno-psychologiczna grupa, jako fenomen socjokulturowy i system wychowawczy.

Aby bardziej dogłębnie zrozumieć istotę rodziny należy uwzględnić lokalizację przestrzenną rodziny (mieszkanie, dom, posiadłość) i jej podstawę ekonomiczną – wspólną rodzinną działalność rodziców i dzieci, wychodzącą poza wąskie ramki bytu i konsumpcji.

Rodzina jest wspólnotą utworzoną na bazie wspólnej, ogólnorodzinnej działalności ludzi, połączonych więzami małżeństwa – rodzicielstwa – pokrewieństwa i tym samym realizującą funkcję reprodukcji ludności, zastępowalności pokoleń, a także socjalizacji dzieci i zapewnienie egzystencji członków rodziny³.

To określenie rodziny jest najbardziej pełne, ponieważ tylko jedność trójstronnych stosunków małżeństwa – rodzicielstwa – pokrewieństwa pozwala mówić o tworzeniu rodziny jako takiej w jej zasadniczej formie. Z drugiej strony istnieje nie obciążona rodziną część ludności, w skład której wchodzi ten, kto jest rodzicem, ale bez małżeństwa bądź pozostaje w nieformalnym lub w zalegalizowanym związku małżeńskim bez dzieci. Owe formy są nazywane czasami „grupą rodzinną”.

Rodzinę można rozpatrywać pod różnymi kątami widzenia – jako komórkę organizacji bytu, jako ważną jednostkę konsumpcyjną, jako specyficzne środowisko wychowawcze, jako środek reprodukcji ludności, jako obiekt polityki demograficznej, ale w ramach analizy socjologicznej rodzinę najczęściej uważa się za instytucję socjalną lub małą socjalną grupę⁴.

¹ Н. Сметзер *Социология*, М. 1994, s. 405.

² Ю.А. Гаспарян, *Семья на пороге 21 века (социологические проблемы)* СПб, 1998, s. 13.

³ А.И. Антонов, Медков В.М. *Социология семьи*, М., 1996, s. 66.

⁴ *Rosyjska encyklopedia socjologiczna*, М., 1998, s. 463.

Dla socjologii rodziny przedmiotem zainteresowania jest zbiór wszystkich tych elementów świadomości społecznej i zachowania, które prowadzą do założenia rodziny, jej rozwoju i funkcjonowania, utrwalenia lub rozkładu. Tendencje zmian, które zachodzą w środowisku rodzinnym najwyraźniej są dostrzegalne w związku ze skutecznością realizacji przez rodzinę jej podstawowych funkcji.

Rodzina jako instytucja socjalna pełni najważniejsze funkcje socjalne, stabilizujące i integrujące społeczeństwo, zapewniające zastępowalność pokoleń. Rozpatrując funkcje rodziny, należy pamiętać, że dotyczą one społecznych rezultatów działalności milionów rodzin, które przejawiają się na poziomie społeczeństwa, powodują ważne dla ogółu następstwa i określają rolę rodziny jako instytucji socjalnej wśród innych instytucji społecznych.

W. Goode takie funkcje, jak: reprodukcja potomstwa, określenie statusu, przetrwanie biologiczne, socjalizacja dzieci, kontrola seksualności rozpatruje jako klasyczne, uniwersalne funkcje wszystkich systemów rodzinnych⁵.

A.G. Charczew wyróżnia specyficzne i niespecyficzne funkcje rodziny.

Specyficzne funkcje rodziny wynikają z istoty rodziny i odzwierciedlają jej cechy jako instytucji socjalnej, niespecyficzne funkcje to te, które rodzina pełni z konieczności, adaptując się do konkretnych warunków historycznych. Tak więc, specyficzne funkcje rodziny to: prokreacja (funkcja reproduktywna), utrzymanie dzieci (funkcja egzystencjalna), wychowanie dzieci (funkcja socjalizacji), są one zachowane przy wszystkich zmianach społeczeństwa⁶.

Niespecyficzne funkcje rodziny przejawiają się w gromadzeniu i przekazywaniu własności, statusu, organizacji rodzinnej wytwórczości i konsumpcji, funkcjonowaniu gospodarstwa domowego, w trosce o odpoczynek i czas wolny, zdrowie i dostatek członków rodziny, o stworzenie warunków, sprzyjających likwidacji napięć i samozachowawczości każdego członka rodziny. W związku ze zmianami zachodzącymi w socjalno-ekonomicznej działalności życiowej społeczeństwa zmienia się charakter funkcji i ich znaczenie zarówno dla społeczeństwa, jak i dla jednostki.

Rodzina jako instytucja socjalna pełni kilka funkcji. Są to następujące funkcje:

Funkcja reproduktywna, ponieważ rodzina pozostaje jedyną instytucją socjalną zapewniającą reprodukcję ludności. Kryterium demograficzne, a konkretnie urodzenie nie mniej, niż 2,1 dzieci na zamężną kobietę lub 2,6 dzieci na efektywne małżeństwo, jest pewnym wskaźnikiem tej liczby dzieci, która jest niezbędna dla społeczeństwa (w tym dla etnicznych wspólnot, narodów, nacji) w celu uniknięcia depopulacji. Demografowie proponują strukturę rodzinną, która będzie wystarczająca, aby zachować obecną liczbę ludności w przyszłości (średnia liczba dzieci na kobietę 2,15 zakłada występowanie 2% rodzin z 5 i większą liczbą dzieci 14% z 4 dzieci, 35% z 3 dzieci, 35% z 2 dzieci, 10% z jednym dzieckiem i 4% bezdzietnych

⁵ У. Гуд Социология семьи. Социология сегодня. Проблемы и перспективы, М., 1965, с. 206.

⁶ А.Г. Харчев, Быт и семья в социалистическом обществе, Л. 1968, с. 16.

rodzin). Z danych statystycznych wynika, że współczesna rodzina rosyjska pod wieloma względami nie radzi sobie z wypełnieniem funkcji reproduktywnej.

Wychowawcza (socjalizująca) funkcja, jest jedną z najważniejszych ze względu na największe znaczenie społeczne. Proces początkowej socjalizacji dokonuje się w rodzinie. Rodzice byli i pozostają jedynymi wychowawcami dziecka. Poprzez wychowanie odbywa się socjalno-kulturalna reprodukcja społeczeństwa, zapewniona jest jego ciągłość i rozwój.

Funkcja wychowawcza polega także na tym, że zaspakajane są indywidualne potrzeby ojcostwa i macierzyństwa, potrzeby kontaktów z dziećmi i ich wychowanie, potrzeby rodziców „realizowania się w dzieciach”⁷.

Funkcja regulatywna lub funkcja podstawowej kontroli socjalnej, wspiera formowanie i utrwalenie prawnych i moralnych sankcji za amoralne zachowanie i naruszenie norm stosunków wzajemnych między członkami rodziny, zapewnia regulację moralną zachowań członków rodziny w różnych dziedzinach działalności życiowej, a także odpowiedzialność i obowiązki w stosunkach między małżonkami, rodzicami, dziećmi, pokoleniami. Obecnie zmieniła się treść funkcji kontroli społecznej w stosunkach dzieci-rodzice, która polega nie na autorytatywnej kontroli rodziców nad dziećmi, a raczej na kształtowaniu motywacji do osiągnięcia rezultatów w nauce, pracy. Jednocześnie należy zwrócić uwagę na wzrost tolerancji opinii publicznej w stosunku do nieprzestrzegania norm zachowania w dziedzinie stosunków małżeńsko-rodzinnych.

Funkcja gospodarczo-bytowa, jest materialną bazą funkcjonowania rodziny. Dla współczesnej rodziny charakterystyczny jest tradycyjny i egalitarny model pełnienia funkcji gospodarczo-bytowej. Optymalną formą rozwiązania problemów gospodarczo-bytowych jest racjonalny podział obowiązków domowych między wszystkich członków rodziny z uwzględnieniem warunków obiektywnych i subiektywnych. Specjaliści dzielą cały zakres spraw domowych na jedenaście podgrup: zakup żywności, przygotowanie jej na zapas, przygotowanie pokarmu, sprzątanie mieszkania, pranie, remont mieszkania, naprawa sprzętu domowego, odprowadzanie dzieci do placówek dziecięcych i ich przyprowadzanie, uczestnictwo w zebraniach rodziców w szkole, zajęcia z dziećmi, kontrola nad przestrzeganiem przez dzieci rozkładu dnia⁸.

Funkcja ekonomiczna polega na zabezpieczeniu sytuacji materialnej rodziny poprzez uzyskiwanie dochodów z pracy w organizacjach poza rodziną, z prowadzenia gospodarstwa domowego i pomocniczego i rodzinnej przedsiębiorczości. Rodzina stanowi główne źródło zasobów inwestycyjnych kraju. Wraz z pojawieniem się na rynku nowych stosunków pojawiają się zarówno rodziny skutecznie realizujące tę funkcję, jak i rodziny wymagające aktywnego wsparcia społeczeństwa. Wśród

⁷ Э.Г. Эйдемиллер и В.В. Юстицкий, *Семейная психотерапия*, СПб, 1990, s.20.

⁸ Т.М. Трапезникова, *Этика и психология семейных отношений. Учебное пособие*, ЛГУ, 1988 s. 12.

pierwszych – rodziny przedsiębiorców, farmerów, pracujących w sektorze prywatnym, wśród drugih – rodziny emerytów i rencistów, inwalidów, rodziny w skład których wchodzi osoby niepełnoletnie i niezdolne do pracy.

Seksualno-emocjonalno-hedonistyczna funkcja ulega znacznym zmianom. Dla współczesnych stosunków małżeńsko-rodzinnych charakterystyczne jest oddzielenie funkcji reproduktywnej od stosunków seksualnych partnerów małżeńskich. Seksualność nabiera samodzielnego znaczenia i takiej samej wartości zarówno dla mężczyzny, jak i dla kobiety. Wzrasta tolerancja wobec przedmażeńskich stosunków seksualnych, niezalegalizowanych związków, różnych form stosunków małżeńskich; można zaobserwować pluralizm opinii w ocenach zachowania seksualnego.

Rodzina jako mała grupa pełni następujące specyficzne funkcje:

Funkcję kształtowania wspólnoty rodzinnej, tj. kształtowania kolektywnego podmiotu działalności i osiągnięcia niezbędnej organizacji oraz zgodności działań jednostek wchodzących w skład grupy i wykonujących jej zadania. Do najważniejszych zadań należą: utworzenie ogólnorodzinnych wartości, norm, celów, osiągnięcie zwartości, poczucia „My” i jedności rodziny. Rodzina pełni również funkcję środowiska w kształtowaniu najbardziej stałych pozytywnych emocji i uczucia miłości, macierzyństwa, ojcostwa, bliskich kontaktów międzyludzkich.

Funkcję organizacji i realizacji wspólnej działalności, która polega na opracowaniu wspólnych działań, kontroli, organizacji i koordynacji działalności rodziny. W celu realizacji przez rodzinę określonych rodzajów wspólnej działalności konieczne jest zapewnienie wymiany informacji, idei, pojęć między członkami rodziny, które powinny sprzyjać adekwatnemu wzajemnemu zrozumieniu się. Dla osiągnięcia efektywnego wyniku w jakiegokolwiek działalności rodzina powinna wypracować program, plan wspólnego działania, wspólną pozycję, określić środki wspomagające aktywny udział członków rodziny w tych działaniach. W procesie realizacji tej funkcji dokonywany jest podział ról i związanych z nimi obowiązków, władzy, pełnomocnictw i odpowiedzialności między wszystkich członków rodziny.

Psychoterapeutyczną funkcję, która związana jest ze stworzeniem warunków do pełnowartościowego rozwoju osobowości członków rodziny, moralnego i emocjonalnego wzajemnego wspierania się wraz z zapewnieniem wzajemnego komunikowania się i współdziałania, otwartości i empatii.

Bazę psychoterapeutyczną funkcji stanowią dwa mechanizmy psychologiczne. Po pierwsze, mechanizm emocjonalnego rozładowania, pozwalający małżonkom likwidować napięcia i zapewnić profilaktykę stresów, którymi wypełnione jest życie współczesnego człowieka. Po drugie, wytworzenia stanu pozytywnej aktywności emocjonalnej i pozytywnego nastroju. Stosunki małżeńskie i relacje dzieci-rodzice mogą być skuteczne i efektywne, jeśli członkowie rodziny są zadowoleni z psychologicznego klimatu rodziny, jako że samo jej istnienie w znacznym stopniu zależy od stabilizacji przede wszystkim stosunków emocjonalnych. Tak więc, funkcje rodziny określane są przez stosunek do społeczeństwa i tym samym ujawniają się

cechy rodziny jako instytucji socjalnej oraz poprzez stosunki, które kształtują się wewnątrz rodziny, charakteryzując ją jako małą grupę socjalno-psychologiczną. Najważniejszymi z wymienionych funkcji, naszym zdaniem są: funkcja reprodukcyjna (biologiczna reprodukcja społeczeństwa), wychowawcza (socjalizacja młodego pokolenia, podtrzymanie kulturowej ciągłości społeczeństwa), psychoterapeutyczna (obcowanie, emocjonalne wsparcie dzieci, małżonków, starszych rodziców, stworzenie szczególnego rodzinnego mikroklimatu). Należy zaznaczyć, że dynamika rozwoju rodziny przejawia się w zmianie zestawu ważnych funkcji, tak na przykład współczesna rodzina straciła wiele funkcji, które pełniła we wcześniejszych etapach historycznych. Funkcję kształcenia bowiem obecnie pełnią placówki oświatowe, takie jak przedszkola i szkoły, funkcję obrony i ochrony – struktury siłowe; milicja i wojsko, funkcję organizacji wolnego czasu – instytucje kulturalno-rozrywkowe, teatry, muzea, kompleksy sportowe.

Przy analizie socjologicznej wydaje się konieczne rozdzielenie pojęć „małżeństwo” i „rodzina”. Współcześni socjolodzy określają małżeństwo jako związek rodzinny mężczyzny i kobiety, rodzący nowe prawa i obowiązki małżonków względem siebie i dzieci⁹.

Małżeństwo – historycznie zmieniająca się forma stosunków między mężczyzną i kobietą, za pomocą której społeczeństwo uporządkowuje i sankcjonuje ich życie seksualne i ustanawia ich małżeńskie i rodzicielskie prawa i obowiązki. Związek małżeński stanowi zbiór przepisów formalnych, określających prawa, obowiązki i przywileje męża w stosunku do żony, a ich obojga w stosunku do swoich dzieci, krewnych i społeczeństwa jako całości. Innymi słowy, małżeństwo stanowi kontrakt, który jest zawierany przez trzy strony – mężczyznę, kobietę i państwo¹⁰.

Rodzina stanowi bardziej złożony układ stosunków, niż małżeństwo. Rodzina tworzy relacje rodzice-dzieci, a związek małżeński staje się prawnym uznaniem tych stosunków między mężczyzną a kobietą, tych form współżycia lub partnerstwa seksualnego, które są związane z prokreacją. Trzeba podkreślić, że w rosyjskich warunkach rola instytucji małżeństwa zachowuje swoje znaczenie, także w związku z regulacją stosunków własności.

W ostatnich latach badacze wyróżniają rodziny oparte na prawnie zarejestrowanym związku małżeńskim i rodziny *de facto* lub wolne związki. W zależności od składu, rodziny dzielą się na **rozbudowane** (trzy pokoleniowa, spokrewniona rodzina) i **nuklearne** (rodzice i dzieci), **pełne** (z niepełnoletnimi dziećmi zamieszkują prawdziwi i adopcyjni rodzice) i **niepełne** (z niepełnoletnimi dziećmi zamieszkuje tylko matka lub ojciec), **małżeńskie** (bez dzieci), **małodziętne** (1-2 dzieci), **średniodziętne** (3 - 4 dzieci), **wielodziętne** (5 i więcej dzieci).

⁹ *Encyklopedyczny słownik socjologiczny* (pod red. G.W. Osipowa – M.: ИНФРА М- НОРМА, 1998, s. 19.

¹⁰ И.Ю. Шилов, *Фамелистика. Психология и педагогика семьи*, Практикум СПб.: Петрополис, 2000, s. 54.

Badając rodzinę na współczesnym etapie, socjologowie często stosują termin „transformacja” instytucji rodziny, co zakłada zmiany form organizacji stosunków rodzinno-mażeńskich. Transformację rodziny w toku historycznego rozwoju, szczególnie w jego późniejszym okresie, charakteryzującym się burzliwym postępem technicznym i modernizacją stosunków społecznych, część badaczy nazywa przejściem od rodziny tradycyjnej do współczesnej. Inni ujawniają kryzys rodziny i rodzinnego sposobu życia w przebiegu procesów:

nuklearyzacji – rozdzielenia starszych, średnich i młodszych pokoleń i rozpowszechnienia nuklearnej, dwupokoleniowej rodziny, składającej się z rodziców i dzieci;

koniugalizacji – sprowadzenia funkcjonowania rodziny do małżeńskiego partnerstwa;

indywidualizacji – przesunięcia centrum kontaktowania się z małżeńskiego na ogólnorodzinne i pozamażeńskie obcowanie, rozpowszechnienie pojedynczo-indywidualnego sposobu życia i wartości egocentrycznej egzystencji.

Niektóre tendencje traktowane przez badaczy jako „kryzys rodziny” wywołany rozpoczętymi w latach 90. reformami ekonomicznymi były charakterystyczne również dla wcześniejszego okresu w historii kraju. Mianowicie wskaźnik urodzeń według danych badań socjologicznych zaczął maleć w Rosji już w latach 30. Po wahanach, związanych z wojną i pierwszymi latami powojennymi, wskaźnik urodzeń zmniejszał się nadal, poczynszy już od połowy lat 60.¹¹ Według specjalistów spadek wskaźnika urodzeń świadczy o wzroście zagrożenia w społeczeństwie. Konsekwencje zmniejszania się wskaźnika urodzeń od 2004 roku zaczną negatywnie odbijać się na stanie zasobów siły roboczej, a od 2010 roku kraj będzie potrzebował „specjalnych środków do zaspokojenia potrzeb wojskowo-mobilizacyjnych”¹².

Wzrost częstości rozwodów również jest obserwowany już od kilku dziesięcioleci. Swoboda uzyskania rozwodu, proklamowana po Rewolucji Październikowej w 1944 roku, została ostro ograniczona. Ograniczenia te przetrwały do końca 1965 roku, po czym procedura rozwiązania małżeństwa została uproszczona. Już w następnym roku ilość rozwodów w Rosji wzrosła prawie dwukrotnie. Rozwiązaniu uległy związki małżeńskie, które faktycznie już dawno się rozpadły, ale formalnie trwały. Następnie roczna ilość i wskaźnik rozwodów w ciągu kilku lat wzrastały, a od końca lat 70. praktycznie ustabilizowały się¹³. Tak więc, zachodzących obecnie negatywnych procesów w rozwoju socjalnej instytucji rodziny nie można nazwać nagłymi.

Na środowisko rodzinne ogromnie wpłynął socjalno-ekonomiczny i polityczny kryzys drugiej połowy lat 80. i początku 90. Mimo to nie jest możliwe zrozumienie i ocena sytuacji i perspektyw rozwoju rodziny bez uwzględnienia kardynalnych

¹¹ А.Я. Кваша, *Закономерности демографического развития России./ Население и кризисы*, М.: Гуманитарное знание. 1995, s. 26.

¹² В.И. Чупров, Ю.А. Зубок, *Уильямс К. Молодежь в обществе риска*, М.2001, s. 56.

¹³ А.Г. Харчев, *Семья и брак в СССР*, М.: Мысль, 1979, s. 167-168.

przemian zachodzących w socjalnej instytucji rodziny w ciągu XX wieku. Jest to emancypacja dzieci od rodziców, przejście od zamkniętego do otwartego układu kształtowania małżeństwa, równouprawnienie kobiet, wzrost swobody osobistej każdego z członków wspólnoty rodzinnej.

Pod koniec XX wieku ukształtowała się względnie stabilna struktura ludności. Przeważającym typem rodziny jest rodzina nuklearna, składająca się z małżeńskiej pary z małą liczbą dzieci. Znaczna część rodzin mieszka razem z jednym z rodziców małżonków, a czasami i z innymi krewnymi. Wskaźnik takich rodzin w Rosji jest wyższy, niż w większości państw europejskich, co można wyjaśnić względnie wczesnym zawieraniem związków małżeńskich, kiedy młodzi małżonkowie, szczególnie jeśli oboje pracują lub uczą się, potrzebują pomocy rodziców w opiece nad dziećmi. Wpływ mają również występują nadal, szczególnie w dużych miastach, problemy mieszkaniowe.

Drugim rozpowszechnionym typem rodziny są rodziny z jednym rodzicem, przeważnie matki z dziećmi¹⁴.

W ciągu ostatnich dziesięcioleci, jak wynika z badań socjologicznych, w strukturze rodzinnej ludność Rosji odnotowuje się te same zjawiska, które zaczęły występować w większości państw europejskich pod wpływem drugiego wyżu demograficznego¹⁵.

Problem rozwodu choć nie jest problemem nowym, we współczesnej Rosji zaostriżł się. W latach 80. wzrost wskaźnika rozwodów ustabilizował się na poziomie około 40 rozwodów na 100 ślubów. Od 1991 roku w związku z kryzysem ekonomicznym krzywa rozwodów ponownie wzrosła i w 1995 roku jej poziom osiągnął 51%. Ilość rozwodów w styczniu 2002 roku wzrosła o 29,2% w porównaniu ze styczniem ubiegłego roku (55,6 tys.) i osiągnęła 71,8 tys. Jednocześnie skrócił się też średni czas trwania związków małżeńskich, które uległy rozwiązaniu. Posiadanie dzieci w wielu przypadkach nie jest przeszkodą w uzyskaniu rozwodu. Według danych Państwowej Komisji Statystycznej Rosyjskiej Federacji, dotyczących lat 1990-2000, ponad 3,8 mln dzieci i młodzieży do lat 18 zostało bez jednego z rodziców. Według danych badań socjologicznych 22% mężczyzn i kobiet rozwodziło się raz w życiu, chociaż bardzo duża jest również liczba tych, którzy rozwodzili się dwukrotnie i więcej razy. Na pytanie, czy brak miłości do męża lub żony może być wystarczającym powodem do rozwodu, jeżeli w rodzinie są dzieci, połowa ankietowanych odpowiedziała twierdząco. Tak więc czynniki subiektywne odgrywają znaczną rolę podczas rozwodu¹⁶.

Badanie przyczyn rozwiązania związków małżeńskich pozwala rozpatrywać rozwód jako zmianę równowagi sił utrzymujących oraz powodujących rozpad

¹⁴ А.Г. Харчев *Семья и брак в СССР*. М.: Мысль, 1979, s. 51-52.

¹⁵ А.В. Артюхов *Российская семья в период реформ 90-х годов. Семья в России*, 1998, №3-4, s. 21-33.

¹⁶ *О положении семей в Российской Федерации (1998 -2000)*, М. 2000, s. 29.

związku małżeńskiego. Do pierwszych należą psychologiczne i ekonomiczne przyczyny socjalne i normy kulturalne, wartości rodzinno-małżeńskie, sankcje prawne, do drugich – okazywanie wzajemnego niezadowolenia, odrzucenie irytacji oraz czynniki zewnętrzne, stymulujące rozwój i zaostrzenie wewnątrzrodzinnych rozbieżności i konfliktów.

Socjolodzy rozpatrują następujące **czynniki zwiększające prawdopodobieństwo rozpadu rodzinno-małżeńskich stosunków**: wspólne zamieszkiwanie z rodzicami jednego z małżonków; używanie alkoholu lub narkotyków przez jednego z małżonków; szkodliwe przyzwyczajenia, brak zaufania i wsparcia ze strony współmałżonka; zaabsorbowanie kobiet pracą („dwukarierowa” rodzina); oddzielne zamieszkiwanie przez dłuższy czas (delegacje, praca w innym mieście); bezpłodność jednego z małżonków; negatywna ocena partnera przez przyjaciół; rozbieżność stanowisk małżonków odnośnie do reprodukcji; niezgodność oczekiwań z roszczeniami małżonków odnośnie do pełnienia ról, różnice poglądów, dotyczące wielu dziedzin życia rodzinnego (prowadzenia gospodarstwa domowego, spędzania wolnego czasu, kariery zawodowej, podziału obowiązków, charakteru stosunków z domem rodzinnym, wychowania dzieci i inne); duża konfliktowość jednego z małżonków. Przejawem nowych tendencji w rodzinno-małżeńskich stosunkach Rosjan jest to, że małżeństwo przestaje być koniecznym warunkiem do prokreacji i wychowania dzieci. Od 1990 do 2000 roku udział pozamałżeńskich urodzeń w ogólnej liczbie noworodków zwiększył się prawie dwukrotnie (z 14,6% do 27,9%). Liczba rejestrowanych małżeństw w ciągu rozpatrywanego okresu przeciwnie, zmniejszyła się o 8,2% z 62,2 tys. w styczniu 2001 roku do 57,1 tys. w styczniu 2002 roku¹⁷. W ciągu ostatnich dziesięcioleci około 4 mln dzieci urodziło się w związkach pozamałżeńskich, co na równi ze zmianami norm socjalnych można także tłumaczyć dążeniem rodziców do otrzymania zasiłku dla samotnej matki (zasiłek na dziecko, które urodziło się w rodzinie pełnej w 2002 roku wynosił 86 rubli 50 kopiejek)¹⁸.

Sytuacja rodziny we współczesnej Rosji pod wieloma względami uwarunkowana jest jej potencjałem ekonomicznym (posiadaniem mieszkania, zasobami finansowymi, stanem gospodarstwa domowego).

Według wskaźników dotyczących zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych Rosja w znacznym stopniu pozostaje w tyle za wieloma państwami świata. W 1998 roku na jednego mieszkańca średnio przypadało 18,9m² ogólnej powierzchni, podczas gdy w Szwecji wskaźnik ten wynosił 43m², w USA – 45m², w Norwegii – 74m². W 1998 roku wśród pełnych rodzin z jednym-dwojgiem dzieci odsetek rodzin niezamożnych wynosił 42%, a wśród rodzin z trojgiem i więcej dzieci - 67,1%. Największe skupisko biedy występuje w grupach czasowo niepracujących, dzieci i młodzieży od 16 do 24 roku życia, mężczyzn i kobiet w przedziale wiekowym 25-45

¹⁷ „Независимая газета” 25.03.2002.

¹⁸ „Известия” 1.06.2004.

lat¹⁹. Obecnie, według danych rządu Rosyjskiej Federacji, poniżej granicy biedy żyje 25% ludności Rosji. Według oceny Ministerstwa Rozwoju Ekonomicznego wskaźnik biedy do 2005 roku będzie się zmniejszał, jednak tempo tego procesu nie przekroczy kilku procent rocznie, co rysuje perspektywę zwiększenia dysproporcji między dochodami wysoko- i niskoopłacanych grup²⁰. Jak zauważają eksperci, najbardziej istotnymi przyczynami spadku poziomu realnych dochodów wszystkich grup rodzin z dziećmi są: zjawiska kryzysowe w gospodarce, inflacja, niski poziom zarobków w sferze budżetowej, bezrobocie w formie jawnej i ukrytej, duży udział rodzin, nie potrafiących zaadaptować się do warunków w okresie przejściowym²¹.

Analiza danych odzwierciedlających stan instytucji rodziny w Sankt-Petersburgu, potwierdza ogólnorosyjskie tendencje. Większość z nich jest oceniana negatywnie. Tak na przykład można zaobserwować spadek roli rodziny w socjalizacji dzieci. Według danych dotyczących liczby dzieci, na początek 2002 roku liczba ludności stałej w wieku 0-17 lat wynosi 878 700 osób. Odsetek roczników dziecięcych stanowi 19% całej ludności. Większość petersburskich dzieci wychowuje się w rodzinach (około 99% wszystkich dzieci). Liczba wielodzietnych rodzin (w których mieszka 3 i więcej niepełnoletnich osób) wynosi według oszacowań zarządów terytorialnych 11,5 tys. rodzin, a w nich mieszka około 36 tys. dzieci (w przybliżeniu 43% ogólnej liczby dzieci). Wśród rodzin wielodzietnych przeważają rodziny z trojgiem dzieci.

Na początek 2001 roku na pełnym państwowym utrzymaniu w 71 placówkach różnych resortów dla dzieci-sierot i dzieci pozbawionych opieki rodzicielskiej było 7015 osób (ok. 0,83% całej dziecięcej populacji). Liczba dzieci-sierot wynosi 5393 (ok. 0,64% wszystkich dzieci, w tym sierot socjalnych – ponad 90%)²².

W 2002 roku losy znacznej liczby dzieci były rozstrzygane w trybie sądowym (spory, związane z wychowaniem dzieci). Ogółem w sądach cywilnych w minionym roku toczyły się procesy z 2264 powództw o pozbawienie praw rodzicielskich, przez sądy zostało wydanych 1439 orzeczeń z zadośćuczynieniem powództwa (wzrost o 28,3% w porównaniu z rokiem 1999). Liczba dzieci, których rodzice zostali pozbawieni praw rodzicielskich, wynosiła w 2001 roku 1542 (ok. 0,15% całej dziecięcej populacji Sankt-Petersburga), w tym w przypadku 739 dzieci praw rodzicielskich zostali pozbawieni oboje rodzice. Wskaźnik złej sytuacji socjalnej w zakresie dotyczącym niewywiązywania się przez rodziców ze swoich obowiązków rodzicielskich zwiększył się o 32,8% w porównaniu z 1999 rokiem i prawie o 40% w odniesieniu

¹⁹ Социальное положение и уровень защиты населения России, М.: Госкомстат России, 2000.

²⁰ Materiały oficjalnego serwera Państwowej Komisji Statystycznej Rosyjskiej Federacji. <http://www/gks.ru>

²¹ Н.В. Панкратова, С.В. Дармодехин, *Изменения доходов семей с детьми. Мониторинг социально-экономического потенциала семей*, М.1996.С.194.

²² Materiały informacyjno-analityczne do trzeciego okresowego sprawozdania z realizacji przez Federację Rosyjską Konwencji ONZ o prawach dziecka. S-P.: Komitet do spraw pracy i ochrony socjalnej ludności Administracji Sankt-Petersburga 2002.

do roku 1998. W ewidencji w pododdziałach do spraw niepełnoletnich Miejskiego Urzędu Spraw Wewnętrznych według stanu na początek 2001 r. było zarejestrowanych 5603 rodziców nie wywiązujących się ze swoich obowiązków rodzicielskich (przyrost o 9% w porównaniu z rokiem 2000). W komisjach rejonowych do spraw niepełnoletnich i obrony ich praw w ciągu 2001 roku rozpatrzono 3731 spraw dotyczących rodziców, którzy nie wywiązują się z obowiązków rodzicielskich, 8584 spraw dotyczących niepełnoletnich.

Jednym z ważnych czynników ryzyka zakłócenia procesu socjalizacji dzieci jest rodzina niepełna. Powstawaniu rodzin niepełnych sprzyja wysoki wskaźnik rozwodów, urodzeń pozamałżeńskich, duża śmiertelność mężczyzn i jako skutek – wdowieństwo kobiet, niewystarczająca kompensacja tych procesów przez zawierane małżeństwa.

Liczba dzieci, które trafiły do domów dziecka od samotnych matek stanowi 61,3% wszystkich wychowanków tych placówek, w których przebywa ogółem 1152 dzieci.

Liczba rodzin samotnych matek wynosi według oszacowań jednostek terytorialnych 52 655, wychowuje się w nich 57,6 tys. dzieci (około 6,8% całej dziecięcej populacji), liczba rodzin wdów – 26 418, dzieci w nich – 32,2 tys. (około 3,8% całej dziecięcej populacji). Liczba wdów po żołnierzach wynosi 1042, wdów po pracownikach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych – 791. Zarazem niewielka jest kompensacja rozwodów powtórными małżeństwami. Według danych organów USC Sankt-Petersburga w 1996 roku na 100 rozwodów przypadło 44 rozwiedzionych mężczyzn i 43 rozwiedzione kobiety, którzy powtórnie wstąpili w związki małżeńskie. Inny sposób oceny kompensacji rozwodów powtórными małżeństwami (dane mikrospisu 1994 roku z uwzględnieniem zarówno zalegalizowanych, jak i niezalegalizowanych związków) daje następującą ocenę: wśród rozwiedzionych mężczyzn, w przybliżeniu dwie trzecie, a wśród kobiet – połowa wstępuje w nowy związek małżeński. Wysoki wskaźnik liczby rozwodów małżonków z dziećmi i zwiększenie w związku z tym ilości rodzin niepełnych prognozuje specyficzne trudności w wychowaniu i rozwoju psychicznym dzieci w rodzinach rozbitych.

W rodzinach wychowywanych jest 17 776 dzieci kalekich (około 2,11% ogólnej liczby dzieci). Ponad 50% rodzin z kalekimi dziećmi to rodziny niepełne. Co czwarta matka posiadająca kalekie dziecko nie pracuje. Około 40% rodzin z dziećmi kalekimi posiada dwoje dzieci. Wielodzietne rodziny posiadające kalekie dziecko stanowią około 10%.

Szczegółnej uwagi wymaga reprodukcyjna funkcja rodziny. Wskaźnik liczby urodzeń w Sankt-Petersburgu nadal pozostaje najniższy w kraju, mimo pozytywnych tendencji wzrostu. W 2001 urodziło się dzieci więcej, niż w poprzednim o 12,4% (o 1789 noworodków). Współczynnik ogólny urodzeń (liczba urodzonych na 1000 osób) w porównaniu z 1999 rokiem zwiększył się do 6,8% w 2000 roku i do 7,3% w 2001 (w porównaniu do 8,7% ogólnie w Rosji). Mimo to, współczyn-

nik ogólny urodzeń w Petersburgu jest o 20% niższy niż ogólnokrajowy. Należy podkreślić, że w Petersburgu z powodu małej liczby urodzeń przez ponad dziesięciolecie nie będzie zapewnione liczebne zastąpienie pokolenia rodziców przez ich dzieci.

Ma miejsce negatywna dynamika w intensywności prokreacji. Zmniejszyła się częstotliwość urodzeń drugiego, trzeciego i kolejnych dzieci. Jeżeli w r. 1987 wskaźnik dotyczący dzieci urodzonych jako drugie i kolejne wynosił w Sankt-Petersburgu 45%, to w 2001 roku już 30%²³. Wśród wszystkich urodzonych ponad 60% stanowią pierwsze dzieci młodych matek do 29 lat. Nasze obliczenia statystyczne wskazują, że liczba nieurodzonych dzieci w Sankt-Petersburgu wynosi średnio około 400 tys. i najczęściej jednakami zostają dzieci w rodzinach pracowników sfery budżetowej – nauczycieli, lekarzy, urzędników. Daje się zaobserwować stały wzrost poziomu urodzeń pozamałżeńskich. W 2000 roku około 9 tysięcy dzieci (28,4% ogólnej liczby noworodków) urodziło się w związkach pozamałżeńskich. W 2001 roku liczba dzieci urodzonych w tych związkach zwiększyła się do 9492 (28,1% ogólnej liczby noworodków). W 1990 roku w Sankt-Petersburgu urodzenia pozamałżeńskie stanowiły 15%, w 1995 - 23%, w latach 1997-2000 - 28%. Najczęściej zjawisko to dotyczy najmłodszych kobiet (do 20 lat), które nie osiągnęły dojrzałości socjalnej i ekonomicznej, w tym również niepełnoletnich. Tak, na przykład w 2000 roku matkami zostało 436 dziewczyn w wieku do 18 lat (w 67% małżeństwo nie jest zalegalizowane), w 2001 roku - 502 niepełnoletnie dziewczyny, z nich 337 (67%) nie zalegalizowało związku małżeńskiego. Daje się zauważyć zwiększenie tolerancji opinii społecznej w stosunku do przedmałżeńskich związków seksualnych, nie tylko młodych mężczyzn, ale i dziewczyn, jak również niwelowanie różnic rodzajowych (gender) w standardach i normach płciowego i seksualnego zachowania młodzieży. Poważna transformacja progu zezwolenia na wszystko nastąpiła przede wszystkim w świadomości kobiet.

Problemy planowania rodziny i antykoncepcja w rodzinie. Zmniejsza się liczba aborcji, ale jednocześnie pewna ilość zabiegów dokonywana jest w niepaństwowym resorcie lecznictwa, co trudno objąć statystyką. Parametry ilościowe aborcji korelują z socjalno-demograficznymi charakterystykami osobowości małżonków. Najbardziej znaczącymi okazują się niezadowolające warunki mieszkaniowe, objęty stosunek do zdrowia, niestabilna sytuacja socjalna i rodzinna, niski poziom materialny rodziny, młody wiek reprodukcyjny.

Na podstawie wyników naszych badań, wyodrębniono następujące przyczyny aborcji w młodej rodzinie: obawa przed urodzeniem niepełnosprawnego dziecka (47,8%); niski poziom zabezpieczenia materialnego; (41,9%) zły stan zdrowia (38,0%); niezadowolające warunki mieszkaniowe (35,6%); poczęcie w stanie nietrzeźwym lub w przypadku braku stałego partnera (33,8%); pijaństwo męża

²³ Podstawowe wskaźniki procesów demograficznych w Sankt-Petersburgu i Obwodzie Leningradzkim. Rocznik Statystyczny. S-P. 2001, 2002

(29,7%), niepewność jutra (25,3%); strach przed porodem (19,5%). Tak więc, duża liczba aborcji związana jest zarówno z głębokimi problemami psychologicznymi jednostki (dużym niepokojem, niedojrzałością osobistą, infantylnością), jak i z negatywnymi warunkami socjalno-ekonomicznymi, w których funkcjonuje rodzina. Jednocześnie aborcje są skutkiem złego zabezpieczenia rodziny w środki antykoncepcyjne, niedostatecznej wiedzy na temat planowania rodziny, słabym uświadomieniem mężczyzn, odnośnie do kultury antykoncepcji²⁴.

Pogarsza się reproduktywny stan zdrowia i zdrowie noworodków

Spadkowi liczby urodzeń towarzyszy pogorszenie zdrowia ciężarnych kobiet. Zwiększa się liczba przyszłych matek, cierpiących na anemię, obrzęki, choroby układu krążenia, układu moczowo-płciowego, zaburzenia ciśnienia. Poród komplikuje się w związku z różnymi anomaliami i krwotokiem. Tylko u co piątej ciężarnej w Sankt-Petersburgu odnotowuje się normalny poród. Zwiększa się także liczba dzieci, które rodzą się chore lub chorują zaraz po urodzeniu. Spadek jakości życia, chroniczne stresy, brak określonych perspektyw osobistych, prowadzą zarówno do pogorszenia zdrowia fizycznego kobiet, jak i do niepomysłnej sytuacji socjalnej, skutkują brakiem przygotowania do roli matki, rodzeniem niechcianych dzieci i odrzuceniem macierzyństwa, co transformuje się w poważny problem socjalny. Rejestrowane są przypadki narkomanii i alkoholizmu wśród ciężarnych. Do 30% kobiet donasza niechcianą ciążę. Co dziesiąta w czasie ciąży pracuje w ciężkich i szkodliwych warunkach, a 65,6% ciężarnych ma do czynienia z dyskryminacją w pracy.

Na socjalną pomyślność ciężarnej kobiety wywiera wpływ socjalno-ekonomiczna niestabilność społeczeństwa, sytuacja chronicznego kryzysu ekonomicznego, co oddziałuje negatywnie na uznanie przez społeczeństwo specyficznego socjalnego statusu kobiety w okresie ciąży i zapewnienie odpowiedniej troski o zdrowie i bezpieczeństwo przyszłych matek. Destabilizującą rolę odgrywają czynniki stresogenne i napięte sytuacje życiowe, które zgubnie oddziałują na reproduktywne zdrowie kobiety i noworodka. Jednocześnie życzliwa atmosfera rodzinna, wsparcie bliskich, stabilność socjalno-ekonomicznego i małżeńskiego statusu kobiety mogą w znacznym stopniu neutralizować socjalne czynniki ryzyka²⁵.

Zachodzą zmiany w reproduktywnych nastawieniach młodzieży

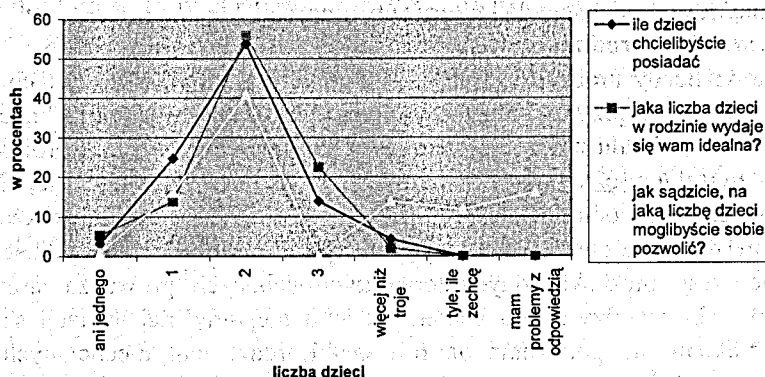
Spadek intensywności urodzeń, stopniowe przejście od średniodzietnej do typowej jednodzietnej i świadomie bezdzietnej rodziny – to tendencja światowa występująca również w warunkach Sankt-Petersburga. Nasze badania ujawniają, że dla połowy młodych mieszkańców Sankt-Petersburga dwoje dzieci jest idealną liczbą, dla 18% - troje, dla 3,3% - więcej, niż troje. Według wyników ankiety przeprowadzonej wśród młodych mężczyzn do lat 30, nie posiadających dzieci, około

²⁴ О.Н. Безрукова, *Планирование семьи: проблемы контрацепции. Семья в России: теория и реальность*, Материалы Всероссийской научно-практической конференции 29-30 октября 1999 г. Тверь.

²⁵ О.Н. Безрукова, *Влияние социо-психологических факторов на социальное здоровье беременной женщины. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук*. Санкт-Петербург, 1998. s. 1-4.

53,8% ankietowanych chciałoby zostać ojcem dwojga-trojga dzieci, ale tylko 40,9% sądzi, że jest w stanie pozwolić swojej rodzinie na posiadanie takiej liczby dzieci²⁶.

Współzależność chcianej, idealnej i realnie oczekiwanej liczby dzieci w rodzinie (w %)

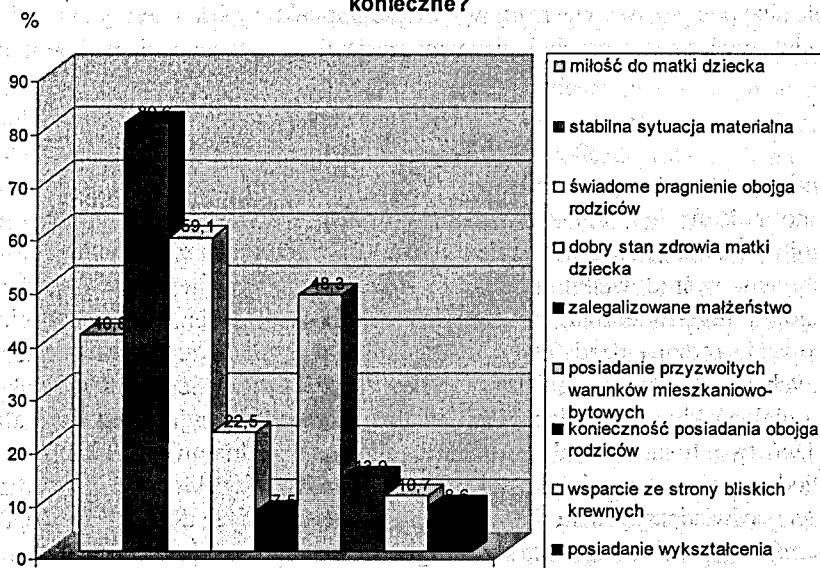
Zauważmy, że jedno dziecko w rodzinie jest uznawane jako idealny wariant tylko dla 4,7% mieszkańców Petersburga do lat 30. Jednocześnie u młodych ludzi ukształtowało się stałe przekonanie, że jednodzietna rodzina, maksimum dwudziecna, odpowiada współczesnym wymaganiom społeczeństwa i duchowi czasu. Obserwuje się stałą tendencję do okładania urodzin dzieci na późniejszy wiek. Granice wiekowe od 28 do 30 lat według subiektywnego odczucia kobiet są najbardziej odpowiednie do urodzenia dziecka. Takie czynniki, jak: komfort psychologiczny w rodzinie, stabilna sytuacja materialna, oddzielne zamieszkiwanie bez rodziców, zakończona edukacja, optymalny wiek reprodukcyjny mają coraz bardziej znaczący wpływ na decyzję o urodzeniu dziecka²⁷.

Określając niezbędne warunki do urodzenia dziecka w rodzinie, młodzi mężczyźni wymienili: stabilną sytuację finansową – 80,6%, 59,1% podkreśliło świadome pragnienie dziecka przez oboje rodziców, 48,4% uznało za konieczne posiadanie dobrych warunków mieszkaniowo-bytowych, 40,9% – miłość do matki dziecka. Następnie podkreślono: zdrowie matki dziecka – 22,6%; konieczność posiadania obojga rodziców – 14,8%; 10,8% uznało za niezbędne wsparcie ze strony bliskich krewnych, tylko 8,6% uważa posiadanie wykształcenia za konieczne w prokreacji i tylko 7,5% jako konieczny warunek określiło zalegalizowany związek małżeński.

²⁶ Praca naukowo-badawcza *Готовность к отцовству: социально-экономические и психологические факторы* (Отв. исполнители – О.Н. Безрукова, Ю.П. Курбатова). Wybór 320 respondentów. Limitowany. Bad. wg płci, wieku, wykształcenia.

²⁷ О.Н. Безрукова, *Репродуктивные мотивации женщин. Социологические исследования*, 2000. № 12. С. 26.

Jakie warunki do urodzenia dziecka uważają Państwo za konieczne?

Rodzina, dom, rodzinny sposób życia zajmują u przedstawicieli różnych rodzinnych pokoleń wiodącą pozycję w hierarchii materialnych i duchowych wartości, mimo znacznego wzrostu w ciągu ostatnich pięciu lat wartości indywidualnych. Według naszych danych, rodzina, dom ważne są dla 90% młodzieży, przyjaźń i miłość dla 82%. Dla młodych kobiet oczekujących na urodzenie dziecka pozycja wartości rodzinnych w rankingu jest jeszcze wyższa – ognisko rodzinne, dom, komfortowy byt – 98%, dzieci i miłość męża – 95%, zdrowie dziecka i zdrowie bliskich – 99%²⁸. Priorytety rodzinnych wartości są ważniejsze dla małżeństw starszego pokolenia. Rodzina w większym stopniu jest wartością dla kobiet w porównaniu z mężczyznami.

Charakter stosunków wzajemnych w młodych rodzinach, oparty na równości między małżonkami, staje się wiodący. To prowadzi do zmiany treści głównych ról w rodzinie i przede wszystkim do transformacji roli głowy rodziny. We wszystkich stadiach cyklu życiowego rodziny można zaobserwować stałą tendencję feminizacji kierowania rodziną i zwiększenie w niej roli kobiet. Według naszych danych, w co piątej rodzinie kompetencje do sprawowania władzy posiadają kobiety, a w co szóstą mężczyźni. W 70% młodych rodzin widoczne jest ukierunkowanie na równość i partnerstwo małżonków, tylko 20% ankietowanych małżonków nastawia się na role tradycyjne. Odsetek mężczyzn z takim nastawieniem w grupach wiekowych do 30 lat jest wyższy, niż kobiet.

Funkcję wychowania dzieci małżonkowie pełnią w równej mierze²⁹.

²⁸ Tamże.

²⁹ Praca naukowo-badawcza «Семейно-брачные ценности молодежи: региональный аспект» (Отв. исполнители – О.Н. Безрукова, Н.Н. Иванова). Wybór 450 respondentów. Limitowany. Badania wg płci, wieku, wykształcenia.

Ukierunkowanie na egalitarny typ rodziny prowadzi do tego, że małżonkowie ustalają role albo poprzez wspólne rozmowy, biorąc za punkt wyjścia interesy i pragnienia ich obojga lub żywiołowo, z psychologicznymi scysjami, nieporozumieniami, konfliktami.

MŁODZIEŻ A STOSUNKI RODZINNE

Zmiana roli rodziny związana jest z kształtowaniem nowego modelu stosunków rodzinno-mażeńskich i demograficznego zachowania młodzieży. Na poziom wskaźnika urodzeń i stan stosunków małżeńsko-rodzinnych wywiera wpływ rozpowszechnienie w środowisku młodzieżowym określonego typu zachowania demograficznego, którego ukierunkowaniem wiodącym pod względem wartości i celów jest preferowanie rodziny bezdzietnej lub z jednym dzieckiem, zmniejszenie liczby zawieranych małżeństw, wysoki poziom akceptacji form wzajemnych stosunków rodzinno-mażeńskich stanowiących alternatywę formy tradycyjnej (niezalegalizowane małżeństwo, luźne stosunki, małżeństwa homoseksualne itp.)

Młode rodziny stanowią około 17% ogólnej liczby rosyjskich rodzin. Młodzi małżonkowie doświadczają wielu problemów charakterystycznych dla rodziny w ogólności. Jednocześnie potrzeba wsparcia socjalnego jest szczególnie duża właśnie u młodych rodzin, ponieważ wiele z nich doświadcza poważnych problemów socjalno-bytowych, mieszkaniowych i osobistych. Pełnowartościowa realizacja reproduktywnych ukierunkowań młodzieży również w dużym stopniu zależy obecnie od odpowiedniego materialnego i moralnego wsparcia państwa, społeczeństwa i starszego pokolenia.

Stopień atrakcyjności różnych form stosunków małżeńskich można prześledzić analizując dane z tabeli nr 1.

Tabela 1

Ocena atrakcyjności cywilnego (nieoficjalnego) i oficjalnie zawartego związku małżeńskiego, 2002 r.
(% wg grup)

Wskaźniki atrakcyjności	Związek cywilny	Oficjalnie zawarty związek małżeński	Trudności z odpowiedzią
Wzajemna odpowiedzialność za partnera	10,1	70,6	19,3
Wierność małżeńska	9,8	57,7	32,5
Odpowiedzialność materialna za rodzinę	6,9	71,4	21,7
Troska o dzieci i ich wychowanie	6,9	66,6	25,5
Troska o rodziców	9,6	53,8	36,6
Swoboda osobista	55,7	18,2	26,0
Możliwość samorealizacji	35,5	29,2	37,2
Bezpieczeństwo	7,0	70,1	22,8
Prawa majątkowe	9,5	74,0	16,5

Źródło: Centrum Socjologii Młodzieży Instytutu Badań Soc.-Polit RAN. Materiały wszechrosyjskiego monitoringu socjologicznego „Rozwój socjalny młodzieży” (1999-2002), przeprowadzonego przez Centrum Socjologii Młodzieży IBSP RAN w 12 regionach Federacji Rosyjskiej pod przewodnictwem dr nauk socjologicznych prof. W.J. Czuprowa

Analizując wyżej zamieszczone dane, można dojść do wniosku, że młodzi ludzie w oficjalnie zawartym związku małżeńskim wyróżniają zalety. W związku cywilnym (nieformalnym) młodych ludzi pociąga swoboda zachowania i możliwość realizacji własnych zainteresowań, co często prowadzi do nieodpowiedzialności w postępowaniu, szczególnie w prokreacji i wychowaniu dzieci. W 2002 r. pozostawało w oficjalnie zawartym małżeństwie 24,8% a w małżeństwie cywilnym (nieoficjalnym) – 7,9% młodzieży.

Ostatnie badania socjologów³⁰ wykazują, że chociaż w rodzinno-małżeńskich orientacjach młodzieży są dopuszczalne określone warianty, dla większości respondentów charakterystyczne jest nastawienie na tradycyjne zalegalizowane małżeństwo (70%). Jednak dla części respondentów (17%) bardziej atrakcyjny jest związek cywilny (nieformalny), dla 5% – układy pozamałżeńskie. Beżenność, samotny sposób życia wybiera 2% respondentów. Kategorią „inne” są objęte alternatywne formy stosunków (homoseksualne, grupowe i inne stosunki), na które ukierunkowanych jest 6% respondentów. Ale i ten odsetek jest dość wysoki i świadczy on o niesprzyjających symptomach, podgrzewanych przez propagandę cywilizowanego sposobu życia. Młodzież wstępująca w wiek małżeński, w swojej większości nie jest jeszcze przygotowana do pełnienia małżeńskich i rodzicielskich obowiązków. Świadczy o tym wciąż rosnąca liczba rozwodów, konflikty przy podziale władzy w rodzinie, nieumiejętność młodych małżonków prowadzenia gospodarstwa, uchylanie się od pełnienia funkcji rodzicielskich, wzrost liczby odrzuconych noworodków, przejawów agresji w stosunku do własnych dzieci, wzrost tendencji do odłożenia realizacji funkcji prokreacji na „dojrzały” wiek. Wśród przyczyn, które powodują niechęć do posiadania dzieci, na trudności materialne powołało się 21,7% młodych rodzin i tyle samo na niepewną sytuację w kraju, strach o przyszłość dzieci³¹. Przyczyny te najprawdopodobniej tłumaczą też spadek realnej liczby dzieci w młodych rodzinach w ciągu ostatnich lat (tabela 2).

Tabela 2

Zmiana ilości dzieci w młodych rodzinach w latach 1999-2002 (% wg lat)

Ilość dzieci	1999 r.	2002 r.
Brak dzieci	22,8	30,0
Jedno dziecko	60,2	57,8
Dwoje dzieci	16,1	11,5
Troje i więcej	0,9	0,7
Ogółem	100	100

Źródło: Centrum Socjologii Młodzieży Instytutu Badań Soc.-Polit. RAN. Materiały wszechrosyjskiego monitoringu „Социальное развитие молодежи” (1999-2000), przeprowadzonego przez Centrum Socjologii Młodzieży IBSP RAN w 12 regionach Federacji Rosyjskiej pod przewodnictwem doktora nauk socjolog. prof. W.J. Czuprowa

³⁰ Badania zostały przeprowadzone przez zespół Naukowo-Badawczy Instytutu Kompleksowych Socjalnych Badań Sankt-Petersburskiego Uniwersytetu Państwowego Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego, Państwowej Akademii Wychowania Fizycznego im. P.F. Liesgrafa. Kierownictwo naukowe: członek-korespondent PAO, dr nauk fil. prof. W.T. Lisowskij, dr nauk soch. prof. A.A. Kozłow. Wybrano 2340 osób, reprezentujących wszystkie socjalno-demograficzne grupy młodzieży.

³¹ Положение молодежи и реализация государственной молодежной политики в Российской Федерации: 2002 год, Министерство образования Российской Федерации. М., 2003. С.111-113.

Zmiany w składzie młodych rodzin, które zaszły w okresie od 1999 do 2002 roku, nie tylko potwierdzają stałą tendencję orientacji młodych na jednodzielną rodzinę, ale też ujawniają tendencję do założenia rodziny bezdzietnej. Z trudności życiowych młodzi ludzie najczęściej wymieniają problemy mieszkaniowe. Według wyników badań, warunki mieszkaniowe rosyjskiej młodzieży w porównaniu z rokiem 1999 nie uległy zasadniczym zmianom. Przeszło dwie trzecie młodzieży mieszka z rodzicami, 11% jest zmuszonych biedować w wynajętych czasowo mieszkaniach i tylko co piąty ma oddzielne mieszkanie lub dom. Tak więc, w zaistniałych warunkach zmiana demograficznego zachowania młodzieży jest bezpośrednio związana z rozwiązaniem problemów mieszkaniowych.

Poważny problem stanowi też charakter stosunków przedmażeńskich, seksualne nastawienia młodzieży. Socjolog petersburski I.S. Gołod, śledząc transformację pozamażeńską seksualności, wykazał ogólne tendencje liberalizacji moralności seksualnej³². W okresie od połowy 1960 roku do początku lat dziewięćdziesiątych wskaźnik inicjacji młodych mężczyzn w związkach przedmażeńskich pozostawał na stabilnie wysokim poziomie (od 80 do 89%). W odniesieniu do dziewczyn wskaźnik ten intensywnie wzrastał, szczególnie od końca lat 80-tych. W 1965 roku nawiązanie kontaktów seksualnych potwierdziły 2 z pięciu, w 1972 roku – co druga, na początku lat 80. – trzy z pięciu ankietowanych dziewczyn. Jednocześnie obniżał się średni wiek rozpoczynających aktywność seksualną. Jeżeli do lat 80. największa częstość rozpoczęcia przez dziewczyny życia seksualnego była odnotowana w przedziale wiekowym od 19 do 21 lat (co druga), to po dziesięciu latach udział danej grupy wiekowej obniżał się (co trzecia), ale wzrósł udział grupy 16-18 letnich (prawie dwie z pięciu)³³.

Jednocześnie zwiększa się dysproporcja między fizyczną i socjalną, psychologiczną dojrzałością młodych ludzi. Zachowana została również deformacja w źródłach informacji nastolatków i młodzieży w kwestiach kultury seksualnej i antykoncepcji. Badacze odnotowują, że głównymi źródłami informacji najczęściej są koleżanki, znajomi, przyjaciele (w 56% przypadków), na drugim miejscu – książki, filmy (do 25%). Rola dorosłych i rodziców w edukacji seksualnej stale się zmniejsza (do 8%), lekarzy (do 4%), a szczególnie nauczycieli (do 1%). Liberalizacja seksualnej moralności, wzrost aktywności seksualnej nastolatków w warunkach słabego doinformowania z wiarygodnych źródeł prowadzi do zwiększenia liczby niezaplanowanych ciąż i niechcianych dzieci, wzrostu chorób wenerycznych i zakażenia wirusem HIV.

Tak więc, demograficzne i rodzinno-mażeńskie zachowanie młodzieży jest kształtowane przez szereg sprzeczności. W tym przez sprzeczności między:

– pilną potrzebą przygotowania młodzieży do życia rodzinnego a zmniejszeniem roli realnego udziału w tym procesie podstawowych instytucji socjalizacji młodzieży, takich jak rodzina, szkoła;

³² С.И. Голод, *Сексуальная эмансипация женщин и проблема Другого. Журнал социологии и социальной антропологии*, СПб., 1999. Т.2. s. 105-107.

³³ *Социология молодежи*, Отв. ред. В.Т. Лисовский СПб., 1996, s. 233-236.

- koniecznością szerzenia oświaty seksualnej a brakiem programów edukacji seksualnej jako jednego z kierunków polityki młodzieżowej;
- zachowaniem dominującego stanowiska ukierunkowanego na tradycyjne formy małżeństwa a utrwaleniem się w świadomości znacznej części młodych ludzi myśli o naturalności alternatywnych form stosunków rodzinno-mażeńskich w obecnych warunkach;
- koniecznością posiadania kilkorga dzieci w rodzinie w związku z depopulacją a nasileniem zjawiska orientacji młodzieży na rodzinę małodziejną, bezdzietną, kawalerski sposób życia;
- potrzebą posiadania dzieci a brakiem niezbędnych warunków do ich pełnego rozwoju i wychowania;
- koniecznością podtrzymywania trwałych stosunków rodzinnych, potrzebnych do pełnej socjalizacji dzieci a rosnącą liczbą rozwodów w młodych rodzinach;
- orientacją młodych kobiet na egalitarne stosunki w małżeństwie a ukierunkowaniami mężczyzn na tradycyjny podział rodzinnych ról i funkcji.

Tak więc, tworząc współczesną młodzieżową politykę rodzinną, koniecznie trzeba skoncentrować uwagę na przezwycięzeniu podstawowych sprzeczności w rodzinno-mażeńskim zachowaniu młodzieży i zainicjować nowe podejścia do utrwalenia socjalnej instytucji rodziny. Polityka rodzinna przede wszystkim powinna być tworzona na zasadzie aktywnego socjalnego wsparcia młodej rodziny, zainteresowania państwowych instytucji władzy przezwyciężeniem kryzysu małżeństwa i rodziny (stworzeniem i wdrożeniem programów wychowania rodzinnego, przezwyciężeniem niestabilności instytucji małżeństwa, dużej ilości konfliktów i rozwodów w rodzinie, orientacji młodzieży na niezalegalizowany związek cywilny, spadku wskaźnika urodzeń i socjalnego sieroctwa dzieci), na zasadach wspierania samoorganizacji i samozabezpieczenia rodziny, ekonomicznego wsparcia normalnej rodziny z dziećmi, stymulacji liczby urodzeń i orientacji młodzieży na model rodziny z kilkorgiem dzieci.

Reasumując, powtórnie wyróżnimy główne tendencje, dotyczące zmian w strukturze i funkcji współczesnej rodziny w Rosji, które w całości odpowiadają koncepcjom, najczęściej wykorzystywanym w celu wyjaśnienia zmian w sposobie życia rodziny, a w szczególności *kryzysowej*, uprzedzającej o rozpadzie rodziny i konieczności utrwalenia podstaw rodzinnej organizacji, opracowania programów socjalnych z uwzględnieniem interesów rodziny i polityki familistycznej oraz *transformacyjnej*, potwierdzającej zmianę tradycyjnego modelu rodziny na współczesne i alternatywne struktury rodzinne.

Na podstawie danych statystycznych i badań socjologicznych spośród tendencji uzasadnione będzie wymienienie następujących:

- masowa nuklearyzacja rodziny, zmniejszenie liczby rodzin, składających się z trzech pokoleń, zwiększenie liczby sędziwych członków rodziny, samotnych starszych ludzi, pozostających na całkowitym utrzymaniu państwa;
- zmniejszenie wskaźnika zawartych związków małżeńskich i zwiększenie wskaźnika związków niezalegalizowanych, wzrost wskaźnika urodzeń dzieci ze

związków pozamażeńskich, zwiększenie udziału liczbowego matek samotnie wychowujących dzieci, rodzin „odłamkowych” z jednym rodzicem i dziećmi, rozpowszechnienie powtórnych małżeństw mężczyzn i w mniejszym stopniu kobiet i, w rezultacie rodzin, gdzie jeden z rodziców nie jest rodzicem naturalnym i wychowuje „cudze” dziecko, zwiększenie udziału liczbowego rodzin typu mieszanego z dziećmi z małżeństwa powtórnego i z pierwszych małżeństw obojga małżonków;

– masowa małodzieństwo i jednodzieństwo rodziny, spowodowana masową potrzebą posiadania przez rodzinę jednego–dwojga dzieci, a nie jakimikolwiek przeszkodami w realizacji „dużej” potrzeby posiadania dzieci;

– wzrost liczby rodzin nieszczęśliwych i przypadków pozbawienia praw rodzicielskich, dzieci ze związków pozamażeńskich, dzieci bezdomnych i pozbawionych opieki, przypadków psychicznego, fizycznego i seksualnego molestowania w rodzinie kobiet i dzieci.

Na podstawie rezultatów naszych badań wyszczególniono główne tendencje w życiu małżeńsko-rodzinnym w Sankt-Petersburgu³⁴:

– destabilizacja młodej rodziny – wzrost liczby rozwodów, matek samotnie wychowujących dzieci, duża śmiertelność młodych mężczyzn i, jako skutek, rozpowszechnienie wdowieństwa wśród młodych petersburskich kobiet;

– transformacja tradycyjnych standardów życia rodzinnego i trybu życia, zaostrenie stosunków międzypokoleniowych, spowodowane krytycznym stosunkiem i protestem młodych przeciwko doświadczeniu starszych pokoleń, zmianą stylu życia współczesnych młodych małżonków;

– wzrost konfliktowości w układach wewnątrzrodzinnych (małżeńskich, rodzicielskich), połączony z brakiem chęci i nieumiejętnością rozwiązywania konfliktów, współpracy i szukania przez młodych kompromisów;

– zaostrenie konfliktów związanych z rolą młodych kobiet w rodzinie a dążeniami do pomyślnego łączenia funkcji reproduktywnej i działalności zawodowej;

– zachowanie niskiej kultury stosunków intymnych, rozpowszechnienia aborcji kaleczących zdrowie młodych kobiet, niskiego stopnia uświadamienia młodych mężczyzn odnośnie do kultury antykoncepcji;

– zwiększenie tolerancji wobec przedmażeńskich związków seksualnych nie tylko w stosunku do młodych mężczyzn ale i do kobiet;

– niwelacja różnic rodzajowych (gender) w standardach i normach dotyczących płciowych i seksualnych zachowań młodzieży;

– obniżanie zakładanego i realnego wieku zawarcia związku małżeńskiego, zarówno dla mężczyzn, jak i dla kobiet;

– tworzenie się różnorodnych form związków małżeńskich – nieformalne związki małżeńskie, powtórne małżeństwa, małżeństwa „gościnne” (małżonkowie z wyboru zamieszkują oddzielnie) i inne).

³⁴ О.Н. Безрукова, *Изменения в характеристиках молодой семьи. Положение молодежи Санкт-Петербурга*, Ежегодный доклад. СПб.: НИИ Комплексных социальных исследований СПбГУ. 2002, раздел 1.10.

POLITYKA RODZINNA: CEL I GŁÓWNE KIERUNKI

Narastanie socjalnych zagrożeń we współczesnym społeczeństwie przekracza możliwości adaptacyjne wielu rodzin i możliwości służb socjalnych w kompensacji ewentualnych problemów. W okresie przejściowym na tle ostrego zróżnicowania rodzin ze względu na sytuację socjalno-ekonomiczną, wzrasta udział rodzin z dochodem niższym od minimum egzystencji, następuje degradacja małżeńskich i rodzicielskich stosunków, deformacja norm i tradycji, zniweczenie procesu socjalizacji dzieci i nastolatków, wzrost sieroctwa socjalnego, bezdomności dziecięcej, chorób socjalnych. Doświadczenie państw europejskich (Austrii, Niemiec, Norwegii, Słowacji, Finlandii, Francji, Czech) potwierdza, że w rozwiązaniu wielu problemów rodziny pomaga państwowa polityka prorodzinna.

W Federacji Rosyjskiej polityka rodzinna jako jeden z kierunków polityki socjalnej dopiero zaczyna się kształtować. Polityka rodzinna jest określana jako system kompleksowej działalności państwa, ukierunkowany na socjalną instytucję rodziny w celu jej umocnienia i rozwoju, ochrony jej instytucjonalnych praw i interesów, zapewnienia suwerenności i dobrobytu rodziny na podstawie prawnej regulacji jej stosunków z państwem³⁵.

Reprezentowane są różne stanowiska odnośnie do sposobów i metod, leżących u podstaw realizacji polityki rodzinnej. W.W. Jelizarow wyodrębnia politykę neutralną, wspierającą wszystkie rodziny; politykę, nakierowaną na socjalnie zagrożone kategorie rodzin; politykę, stymulującą funkcję wydawania na świat potomstwa. W.A. Łukow wyodrębnia trzy typy stosowanej w różnych państwach świata polityki względem rodziny: kompensacji strat z powodu socjalno-ekonomicznego kryzysu; nieingerencji; wsparcia samoorganizacji rodziny. W.A. Borisow uważa, że „nie ma i nie może być jednolitej polityki rodzinnej, a jest mnóstwo polityk, odzwierciedlających specyfikę funkcji rodziny i nauk, badających te funkcje”³⁶.

Jednocześnie socjolodzy i demografowie określają priorytety rodziny jako najważniejsze przy kształtowaniu socjalnej polityki państwa. Z naszego punktu widzenia, priorytetowymi kierunkami w dziedzinie polityki rodzinnej w Rosji i Sankt-Petersburgu są:

1. Zabezpieczenie od strony metodyczno-naukowej organizacyjnej, kadrowej i informacyjnej instytucji i organizacji pracujących z rodziną;

– socjologiczne wsparcie polityki rodzinnej w Sankt-Petersburgu w celu monitoringu problemów socjalnych, diagnostyki wskaźników dobrobytu lub niedostatku różnych typów rodzin, specyficznych potrzeb rodzin na różnych etapach cyklu życiowego, a także odnotowania rezultatów i efektywności polityki rodzinnej;

– okazanie informacyjno-konsultacyjnej pomocy młodym rodzinom i przyszłym rodzicom;

³⁵ М.Г. Кучмаев, *Государственная семейная политика: ценности и приоритеты*, М.1999, s. 1.

³⁶ *Государственная семейная политика: проблемы теории и практики. О положении детей в Российской Федерации*, М.: НИИ семьи, 1998

- przygotowanie wykwalifikowanych kadr do pracy z rodziną;
- stworzenie szkół i klubów dla młodych małżonków i młodych rodziców;
- informowanie społeczeństwa poprzez stworzenie sieci potoków informacyjnych o miejskiej polityce rodzinnej.

2. Podniesienie statusu rodziny w społeczeństwie, wartości rodzinnego sposobu życia i posiadania dzieci:

- stworzenie programów informacyjnych, ukierunkowanych na utrwalenie i rozwój opinii społecznej (szczególnie w środowisku młodzieżowym) o wartości rodziny tradycyjnej i fundamentalnych wartościach moralnych i duchowych;

- kształtowanie w środkach masowego przekazu i poprzez formy reklamy społecznej i PR pozytywnego wizerunku rodziny z dwojgiem dzieci i trzy- czterodzinnej rodziny;

- kształtowanie w środkach masowego przekazu i za pośrednictwem środków reklamy społecznej i PR kultury, kompromisu, zgodności, tolerancji w małżeńskich stosunkach i kontaktach dzieci – rodzice;

- uruchomienie programów w radiu i telewizji, ukierunkowanych na zmianę stereotypowego, uproszczonego stosunku do rozwodu i utrwalenie międzypokoleniowych i wewnątrzrodzinnych związków.

3. Współdziałanie organizacji społecznych, związków i partii politycznych, rodziny i szkoły:

- koordynacja wysiłków organizacji społecznych, partii politycznych, instytucji społeczeństwa obywatelskiego w obronie korporacyjnych interesów rodziny;

- wprowadzenie do programu nauk społecznych, literatury, historii tematów o rodzinie tradycyjnej i fundamentalnych wartościach kultury familistycznej;

- edukacja rodziców w szkołach dla rodziców celem zwiększenia ich potencjału kulturalnego, psychologicznego i pedagogicznego.

4. Przygotowanie nastolatków i młodzieży do życia rodzinnego; wprowadzenie przedmiotu dla uczniów starszych klas „Psychologia rodziny, małżeństwa i rodzicielstwa”;

- uczenie sprawności nabytej w pracy i podstaw przygotowania profesjonalnego uczniów;

- wprowadzenie do szkół programów rozwoju nawyków społecznych (komunikacji efektywnej, tolerancji w obcowaniu, umiejętności rozwiązywania konfliktów i in.), ukierunkowanych na rozwój mechanizmów adaptacyjnych osobowości w środowisku socjalnym i umiejętności przeciwstawienia się negatywnym zjawiskom socjalnym z uwzględnieniem optymalizacji socjalizacji płciowej (gender) młodzieży.

5. Stworzenie docelowego programu, dotyczącego profilaktyki rozwodów w młodej rodzinie, przy samorządach miejskich lub w psychologiczno-pedagogicznych ośrodkach rejonowych:

- edukacji młodych małżonków w zakresie metod rozwiązywania konfliktów, harmonizacji stosunków małżeńskich i rodzicielskich;

- utworzenie szkół dla młodych rodziców, sekcji odczytowej „Petersburska rodzina” i zaangażowanie psychologów, pedagogów, socjologów, dziennikarzy do prowadzenia wykładów o tematyce dotyczącej problemów rodziny;

- rozszerzenie sfery usług socjalnych dla rodziny w sektorze niekomercyjnym i państwowym;

- rozszerzenie sfery działalności służb wspierających rodzinę w sytuacjach trudnych i kryzysowych.

6. Opracowanie programów samoorganizacji, pomocy wzajemnej i wzajemnego wsparcia:

- organizowanie klubów rodzinnych i stowarzyszeń;

- otwarcie szkół dla młodych rodzin „Rodzinny biznes” z nauczaniem podstaw księgowości, biznesplanu, psychologii socjalnej i zarządzania, prawa pracy itd.

- organizowanie programów wspierania słabo uposażonych młodych rodzin w znalezieniu pracy, mieszkania, rozwiązywaniu problemów bytowych;

- rozwój ulgowych form kredytów mieszkaniowych dla młodych rodzin;

- stworzenie ulgowych form opodatkowania wytwórczości rodzinnej;

- nauczanie sposobów redukowania socjalnych i psychologicznych zagrożeń w funkcjonowaniu rodziny.

7. Stworzenie docelowego programu ochrony rodziny przed negatywnym oddziaływaniem środków masowego przekazu:

- profilaktyka, rehabilitacja i ochrona rodzin przed negatywnym oddziaływaniem destruktywnych sekt i nietradycyjnych dla Rosji wyznań religijnych i nurtów;

- ochrona nastolatków i młodzieży przed orientacją na alternatywne formy rodziny; stworzenie programów bezpieczeństwa informacyjnego rodziny i dzieci, przeciwdziałania potokowi negatywnej informacji za pośrednictwem środków masowego przekazu³⁷.

Na funkcjonowanie rodziny wpływają wszystkie socjalno-ekonomiczne i kulturalne procesy, zachodzące w społeczeństwie. Instytucja rodziny ulega nieustannym zmianom, które powodowane są transformacją samego społeczeństwa, przemianą potrzeb społecznych, zmianą struktury wartości, celów i ideałów poszczególnych socjalno-demograficznych grup. Poprzez zmianę charakteru poszczególnych cech, stosunków funkcjonalnych, związanych z pełnieniem przez członków rodziny ról, rodzina zmienia się, adaptuje się do konkretnej sytuacji historycznej. Zdaniem znanych badaczy rodziny A.J. Antonowa i W.M. Miedkowa funkcjonowanie rodziny jako instytucji społecznej, jest uwarunkowane potrzebami systemu socjalnego, zainteresowanego zachowaniem ludzkości, wspólnoty, nacji. Dlatego społeczeństwo zainteresowane jest wsparciem instytucji rodziny, gwoili własnej egzystencji i efektywnej socjalizacji swoich dzieci.

³⁷ О.Н. Безрукова, *Основные направления семейной политики. Концепция семейной политики в Санкт-Петербурге*, 2003, s.15.

LITERATURA

- Антонов А.И. Микросоциология семьи М. 1998
 Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. М. 1996
 Антонов А.И., Сорокин С.А. Судьба семьи в России XXI века М.: Грааль, 2000
 Голод С.И. Семья и брак: историко-социологический анализ СПб. 1996
 Дементьева И.Ф. Развод и дети. М. 2000
 Доклад «О положении детей в Российской Федерации». М. 2003
 Мацковский М.С. Социология семьи. М.: 1983
 О положении семей в Российской Федерации М.: НИИ семьи, 1998
 Семья и время (статьи по социологии семьи) // Вестник МГУ, сер. 18, социология и политология. 1996. №3
 Сысенко В.А. Супружеские конфликты. М., 1993
 Сысенко В.А. Устойчивость брака: проблемы, факторы, условия. М. 1981
 Харчев А.Г. Брак и семья в СССР М., 1979
 Человек в кругу семьи: Очерки по истории частной жизни в Европе до начала нового времени. М. 1996
 Шилов И.Ю. Фамилистика. Психология и педагогика семьи. Практикум СПб.: Петрополис, 2000
 Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций М.: Апрель-Пресс, 2000

SITUATION AND SELECTED TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE PRESENT-DAY FAMILY IN RUSSIA AND ST. PETERSBURG.

Summary

The article presents many detrimental phenomena that presently taking place in the life of the marriage and the family. They are reflections of the harsh situation that has followed the changes in Russia, and which is complicated and painful for Russians. Among the negative and destabilising factors one may list the dropping number of new marriages, the rising number of divorces and incomplete families, the drop of the birth-rate, the rise in the number of abortions, the surge in the number of children born outside marriages, and the rise of social orphanhood. The escalation of threats (?) to the families is beyond their adaptive capacity, as well as the capacity of social services.